

Ж.-П. Сартр; некоторые представители постструктурализма (Ж. Делез) разрабатывали категории инаковости и Другого и проецировали собственные гипотезы на литературные произведения; концепции других (Ж. Лакана, М. Фуко) используются для интерпретации литературных произведений. Применительно к настоящей статье инаковость представляется категорией литературоведения.

Э. М. Форстер рассмотрел в своем творчестве инаковость как во внешнем, так и внутреннем ее проявлениях. Под последним понимается нетождественность героя самому себе, реализованная посредством статуса «Я сам как Другой». Инаковость, актуализирующая дихотомию «свое – чужое», является внешней. Дихотомия «свое – чужое», включающая антитезу «национальное – инациональное», производна от оппозиции «Я – Другой». Инаковость, реализующая дихотомию «свое – чужое», отлична от той, которая существует на уровне «Я сам как Другой».

В произведениях Э. М. Форстера оппозиция «свое – чужое» постепенно преодолевает антагонистический характер (личное, значимое – постороннее, чужое): от первоначального отношения к иному, «чужому» как чуждому и низкому герои приходят к внутреннему обогащению за счет узнавания истинно «своего» в «чужом». Развитие героев происходит в одновременном познании «своего» и «чужого», осмыслении «своего» на фоне «чужого» и одновременно «чужого» на фоне «своего». Способность/неспособность воспринимать «свое – чужое» определяется «развитостью»/«неразвитостью» английского сердца. «Неразвитое» английское сердце, сформированное в закрытых британских школах, чуждо всему иному. Для героев с «неразвитым сердцем» «своим» является только то, что позволяет им сохраниться и постоянно требует защиты от «чужого». При соприкосновении с последним герои с «развитым сердцем» переживают «вечные мгновения», озаряющие будничную действительность. Серия «вечных мгновений» предшествует духовному прозрению героев.

Произведения, основанные на опыте, накопленном Э. М. Форстером во время путешествий по разным странам мира (Греция, Италия, Германия, Индия, Египет и др.), позволяют выделить в его творчестве оппозицию «английское» – «неанглийское». Тема национального и инационального наиболее ярко представлена посредством сопоставления Англии и Италии (роман «Куда бояться ступить ангелы», рассказы «История о панике», «Сирена», «Вечное мгновение»). Сталкивая героев, принадлежащих к разным национальностям, указывая при этом на различия в их душевном мире и во внешнем виде, чертах национального характера и языке, национальных микрокосмосах, архитектуре, искусстве, ландшафте, Э. М. Форстер создает ситуации, в которых им необходимо распознать общечеловеческое, завуалированное в другой национальной культуре. Герои, преодолевающие по отношению к инациональному изначальную враждебность и признающие инациональное равным своему национальному, духовно перерождаются.

Внутренняя инаковость в произведениях Э. М. Форстера связана с осознанием героя/героини иным (иной), чем они считали себя. Выявлено, что данная идея достигает апогея в романе «Поездка в Индию», а ее истоки восходят к рассказам «История о панике», «Доктор Шерстхолоп» и др., романам «Комната с видом», «Морис», «Хауардс-Энд». Герои, неспособные «соединить» внешнюю жизнь с внутренней, прозу жизни и ее поэзию, себя и Другого внутри себя, переживают душевное потрясение при столкновении со своей внутренней инаковостью, т.е. при встрече с Другим внутри себя. Встреча с самим собой как Другим является также трагедией для героев, живущих лишь по законам разума и исключающих возможность существования в одном человеке нескольких Я. Чтобы прийти в согласие с «чужаком» внутри себя, им необходимо «соединиться». Последнее возможно при помощи «двойного видения», заключающегося в способности героя увидеть себя как Другого, осознать свою нетождественность самому себе. Путь к душевной гармонии героев Э. М. Форстера заключается в обретении ими «цельности», что возможно в примирении как с внешней, так и с внутренней инаковостью.

РЭТУРНАЦЫЙНЫ ЭТАП РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАЙ ГРАМАТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ (1941–1943 гг. XX ст.)

В.В. Радзюк

Вялікая Айчынная вайна істотна паўплывала на грамадска-палітычнае, гаспадарча-эканамічнае і культурна-бытавое жыццё беларускага народа. Значныя змены закранулі і беларускую літаратурную мову, што адлюстравалася як у сферы яе функцыянавання, так і ў сферы лексікі, у тым ліку тэрміналогіі. З мэтай раз'яднання палітычнага і нацыянальна-этнічнага адзінства Беларусі, імкнучыся папярэдзіць магчымасць арганізаванага супраціўлення, нямецкія ўлады падзялілі тэрыторыю даваеннай рэспублікі на некалькі ізаляваных частак. Быў створаны так званы «Генэральны абшар Беларусі». Ідэалагічныя ўмовы на гэтых тэрыторыях забяспечвалі сабраныя акупантамі ў розных гарадах Еўропы былыя дзеячы БНР. На Генэральным абшары Беларусі

дзяржаўнымі былі прызнаны беларуская і нямецкая мовы. Беларуская мова выкарыстоўвалася ў друку, справаходстве і школьным навучанні, што з'яўлялася сродкам супрацьпастаўлення беларускаму рускаму народу. Дзейнасць мовазнаўцаў 30-х гадоў была асуджана як русіфікатарская, усе савецкія школьныя падручнікі – забаронены. Дзеля стварэння новых дапаможнікаў узнікла патрэба ў хуткім часе выпрацаваць канцэпцыю беларускай літаратурнай мовы. Прыняўшы правапіс Б. Тарашкевіча, удзельнікі моўных дыскусій 1941 – 1943 гадоў фактычна прызналі сябе пераёмнікамі мовазнаўчых тэндэнцый гадоў 20-х, што пацвердзілася шырокім выкарыстаннем лінгвістычнага матэрыялу той пары. Этап развіцця беларускай тэрміналогіі ваеннага часу характарызуецца рэтурнацыйнымі тэндэнцыямі, у мовазнаўчым плане суадноснымі з тэндэнцыямі папярэдняга перыяду ў развіцці нацыянальнай тэрмінасістэмы.

Як вядома, 20-я гады вылучаліся значным пашырэннем пурыстычных поглядаў на развіццё беларускай літаратурнай мовы і тэрміналагічнай лексікі. Гэтыя пазіцыі сталіся асноўным накірункам развіцця беларускай граматычнай тэрміналогіі 1941 – 1943 гадоў. На думку дзеячаў, якія займаліся пытаннямі беларускай лінгвістыкі на тэрыторыі Генеральнага абшару Беларусі, на працягу доўгага часу нацыянальная мова засмечвалася іншамоўнымі ўплывамі, якія ў першую чаргу звязваліся з русіфікацыяй у розных раздзелах мовазнаўства. Таму на старонках тагачаснага друку, у час канферэнцыі мовазнаўцаў, скліканай інспектаратам школ пры Генеральным камісарыяце ў студзені 1942 года, было дэкларавана ачысціць літаратурную мову ад рускіх уплываў, падкрэсліць яе самабытнасць і унікальнасць. Вынікам нармалізатарскай дзейнасці з'явілася перавыданне “Беларускай граматыкі” Б. Тарашкевіча, дапоўненай А. Адамовічам, А. Лёсікам і К. Шкуцькам, і “Беларускага правапісу” А. Лёсіка ў 1943 годзе. Паколькі зварот такога кшталту да мовазнаўчай тэрміналогіі 20-х гадоў быў не навукова прадуманым, а палітычным рашэннем, утварэнне асобных марфалагічных і сінтаксічных тэрмінаў і фарміраванне граматычнай тэрмінасістэмы было непаслядоўным і тэндэнцыйным.

На рэтурнацыйным этапе развіцця беларускай граматычнай тэрміналогіі мовазнаўцамі ўжываецца каля 37% тэрмінаадзінак, якія не выкарыстоўваліся ў лінгвістычных працах паслярэформеннага перыяду з 1934 па 1940 год. Гэтыя марфалагічныя і сінтаксічныя тэрміны не рэпрэзентавалі, не ўдакладнялі і не сістэматызавалі новыя граматычныя паняцці, а намініравалі мовазнаўчыя з'явы, якія ўсталяваліся на папярэдніх этапах развіцця беларускай тэрмінасістэмы.

Граматычныя тэрмінаадзінкі 1941 – 1943 гадоў па большай частцы ўяўлялі сабой найменні, якія выкарыстоўваліся мовазнаўцамі 20-х гадоў, фіксаваліся ў “Слоўніку граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі” 1927 года (85%): *абвяшчальны лад, адмоўе, асноўныя часьціны сказу, дапаможнік, дзейны стан, жаночы род, зьліты сказ, імя прыметнае, неазначальнік, паказальныя займеньнікі, прыменьнік, собскі іменьнік, сярэдні стан* і інш. 65% граматычных тэрмінаў рэтурнацыйнага этапу – тэрмінаадзінкі, якія ўжываліся ў выданнях і перавыданнях “Беларускай граматыкі для школ” Б. Тарашкевіча з 1918 па 1929 год: *ажыўленыя прадметы, асаблівацьці асаблівасьцяў, даданыя часьціны сказу, дзеяслоўны прадметнік, звычайная ступень прыраўнавання, знадворныя прыметы* і інш. 13% – марфалагічныя і сінтаксічныя тэрміны, ужытыя А. Лёсікам у “Беларускім правапісе” і А. Адамовічам, А. Лёсікам, К. Шкуцькам у дапоўненай “Беларускай граматыцы” Б. Тарашкевіча: *абвяшчальны сказ, аднаякія часьціны сказу, выклічнае слова, колькіразовыя лічбоўнікі, пашыраны складана-злучаны сказ, раўнасільныя сказы, формы дзейнага стану дзеяприслоўяў* і інш. Характэрна, што такія граматычныя тэрміны 1941–1943 гадоў, як *бяззлучнікавы складны сказ, дапаможная частка, дзеяпрыметны зварот, дзеяприслоўны зварот, простая мова, прыметны зварот, сынтаксічныя адзінкі*, якія не ўжываліся ў паслярэформенны час і былі ўведзены мовазнаўцамі ваеннага часу, рэпрэзентуюць мовазнаўчыя паняцці ў граматычнай тэрмінасістэме і па сённяшні дзень. Як паказвае матэрыял, 50% граматычнай тэрміналогіі 1941 – 1943 гадоў – гэта намінацыі, якія ўжываліся ў лінгвістычнай літаратуры 30-х гадоў: *агульнае імя, акалічнасьць месца, даданы сказ, дзеяприслоўе, зваротак, зьменная часьціна мовы, неазначальная форма дзеяслова, няпоўны сказ, пабочныя словы, складана-залежны сказ, словы аўтара, ступені якасьці, устаўны сказ, часьцінкі* і інш.

Асабліваць марфалагічнай і сінтаксічнай тэрміналогіі падручнікаў ваеннага часу – усвядомленае імкненне мовазнаўцаў выкарыстоўваць у якасці тэрмінаў агульнанародныя словы або ствараць новыя найменні на аснове ўласнабеларускіх слоў. Прааналізаваны матэрыял паказвае, што ў выданнях той пары не ўжываюцца граматычныя тэрміны іншамоўнага паходжання і толькі 10% намінацый маюць у сваім складзе запазычаны кампанент. У большасці выпадкаў гэта тэрмінаадзінкі, утвораныя ад інтэрнацыянальных тэрмінаў *марфалогія і сінтаксіс, пасіў і актыў, форма: актыўны стан, дзеяпрыметнікі залежнай формы, марфалёгічныя формы дзеяслова, нязьменныя формы дзеяприслоўя, пасыўны стан, скарачаныя формы прадметнікаў, сынтаксічныя адзінкі, форма будучага простага часу* і інш. Паколькі лінгвісты 1941 – 1943 гадоў прытрымліваліся дарэфарменнага правапісу, граматычная тэрміналогія характарызавалася наступнымі ры-

самі: выкарыстаннем кампанентаў тэрмінаадзінак з канчаткамі -у, -ю ў форме роднага склону адзіночнага ліку (*часыціны сказау, акалічнасьць спосабу*); перадачай асіміляцыйнай мяккасці на пісьме (*іменьні, займеньнік*); афармленнем запазычаных найменняў на ўзор намінацый 20-х гадоў (*кляса слоў, марфалёгічныя формы прадметнікаў*).

Такім чынам, беларуская граматычная тэрміналогія 1941 – 1943 гадоў характарызуецца наступнымі праявамі: 1) палітычнай абумоўленасцю свайго фарміравання; 2) рэтурнацыйнымі тэндэнцыямі, суадноснымі з накірункамі развіцця марфалагічнай і сінтаксічнай тэрміналогіі 20-х гадоў; 3) пурыстычнымі тэндэнцыямі, якія знайшлі сваё адлюстраванне ў пашырэнні колькасці граматычных тэрмінаў нацыянальнага паходжання і ў адмаўленні ад намінацый іншамоўнага паходжання.

МАЛАЯ ПРОЗА ФРАНЦА СІЎКО

І.В. Саматой

Жанр “малой” прозы ў беларускай літаратуры прайшоў складаны шлях. Лірычныя абразкі, апавяданні пісалі К.Каганец, Ф.Багушэвіч. У сярэдзіне XX ст. проза эвалюцыяніруе, пашыраецца яе жанравая разнастайнасць, з’яўляюцца сацыяльна-бытавыя, псіхалагічныя, гумарыстычныя апавяданні, літаратурныя анекдоты (У.Галубок, М.Гарэцкі), імпрэсіі, абразкі, мініяцюры (З.Бядуля, Цётка, Ц.Гартны), а таксама творы на мяжы жанраў. Час сярэдзіны XX ст. змог нарадзіць у прозе “малыя жанры” як масавую з’яву: філасофскую і лірычныя мініяцюры, мадыфікацыі жанравых сумежжаў лірычнай мініяцюры і лірычнага апавядання, апавядання і абразка, навелы, прытчы (Я.Колас, Я.Брыль). Малая проза ў творчасці сучасных празаікаў атрымала шырокае распаўсюджанне і стала адным з напрамкаў творчасці таленавітага віцебскага пісьменніка Франца Сіўко.

Паводле жанравай разнастайнасці “малой” прозы ў творчасці пісьменніка вылучаюцца апавяданні, замалёўкі з элементамі эсэ, дзённікавыя запісы (або згадкі з жыцця).

Жанр апавядання мае месца амаль ва ўсіх зборніках Ф.Сіўко “З чым прыйдзеш...” (1991), “Удог” (1997), “Бялячык” (2003), “Ягня ахвярнае” (2003), “Асіметрыя” (2005) і некаторых іншых. Зборнік “Асіметрыя”, складаецца з аповедаў ад першай асобы, павучальных апавяданняў, запісаў “Наўздагон”, лірычных эсэ. У празаіка сустракаюцца не толькі ўласна апавяданні з апісаннем канкрэтнай падзеі і адным-двума героямі, але і пераходныя тыпы, напрыклад, апавяданні з элементамі эсэ ці дзённіка. Увогуле, творчасці пісьменніка ўласціва рэалістычная тэндэнцыя адлюстравання з’яў, падзей, герояў. Рэдка здараецца, што чытаеш твор ад пачатку да канца і не ведаеш, чым ён закончыцца. Тым больш не ўзнікае сумнення ў праўдзівасці і рэальнасці апісанага. Можна вылучыць некалькі асноўных тэм апавяданняў – сацыяльна-бытавая, гістарычная, маральна-этычная і патрыятычная. У асобную падгрупу можна вынесці яго апавяданні для дзяцей.

Значная частка твораў напісана на сацыяльную тэму: “Асіметрыя”, “Мыйшчык Лёха”, “Вецер, вецер...” і іншыя. Як зазначае сам аўтар, часта падставай для напісання апавяданняў і апоўвесаў з’яўляюцца невялікія мініяцюры ці згадкі з жыцця. Наш свет асіметрычны, і з тае прычыны ён вельмі разнастайны. У сваёй кніжцы пад тытулам “Асіметрыя” віцебскі празаік даследуе менавіта гэтыя ўласцівасці чалавечага быцця. Цікавы і па-мастацку арыгінальны твор “Мыйшчык Лёха” адносіцца да жанру навелы. Нярэдка назва твора з’яўляецца анатацыяй да яго, мікратэмай. Але гэтага нельга сказаць пра многія творы пісьменніка з напружанай развязкай сюжэта. Героі названай навелы за мыццё нябожчыкаў здзіраюць апошнія рублі з іх родных і блізкіх. Галоўны персанаж апавядання Лёха ўладкоўваецца на працу ў трупярню мыйшчыкам, і праяўляе сябе добрасумленным і адказным работнікам. Да гэтага ён быў жанаты, асуджаны на турэмнае заключэнне, любіў выпіць, пакуль не трапіў сюды. А аднойчы яму давалося “абмываць” сваю былую жонку, якую пазнаў толькі па пярсцёнку. У яго душы – шчыры жаль, на сталае – запозненыя кветкі. Выраз “Лепш пазна, чым ніколі” да гэтай сітуацыі не падыходзіць. Здараецца і ў жыцці бывае позна: прыносіць кветкі, прасіць прабачэння, расчараўвацца. У нечым аўтар спачувае сваім героям, спрабуе знайсці ў іх душах нешта падобнае на чалавечае.

Стыль апісання падзей у апавяданнях Франца Сіўко нагадвае творчы почырк пісьменніка беларускага замежжа – Сакрата Яновіча. У абодвух аўтараў у цэнтры твораў – імкненне спазнаць супярэчлівую прыроду чалавека, месца і яго ролі на зямлі. Усе гэтыя глыбінныя спрадвечныя пытанні быцця як С. Яновіч, так і Ф.Сіўко прапускаюць праз прызму асабістага жыццёвага вопыту, светаўспрымання, свайго індывідуальнага чалавечага “я”. У адносінах да персанажа абодва пісьменнікі застаюцца самакрытычнымі і аб’ектыўнымі. Нельга не адзначыць і тую акалічнасць, што абодва празаікі аддаюць перавагу рэалістычнай тэндэнцыі адлюстравання рэчаіснасці, часта звяртаюцца да важных сацыяльных і этычных праблем грамадства.